

Hikmet Birand'ın Edebî Eserleri ve Ekolojik Farkındalık Oluşturma Çabası

Hikmet Birand's Literary Works and His Efforts to Create Ecological Awareness

Veli KILIÇARSLAN ¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

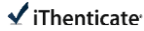
¹ Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye.
v.kilicarslan@atauni.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 02.09.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 17.11.2024

Atıf /Cite this article:

Kılıçarslan, V. (2025). Hikmet Birand'ın Edebî Eserleri ve Ekolojik Farkındalık Oluşturma Çabası. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 139-147.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Hikmet Birand, Ankara Üniversitesi Fen Fakültesinin kurucularından olmasının yanı sıra aynı üniversitenin rektörlüğünü de yapmış, Türkiye'nin ilk botanikçilerindendir. Ayrıca bitki sosyolojisi alanındaki ilk çalışmaları yapan isimdir. Botanik bilimine dair katkılarının yanı sıra edebiyata da ilgisi bulunan Birand, Türkiye'nin bitki çeşitliliğini ve bu çeşitliliğin korunmasının önemini halka anlatabilmek için edebiyattan faydalanmayı tercih etmiştir. Bu doğrultuda yazmış olduğu *Alıç Ağacı ile Sohbetler* ve *Anadolu Manzaraları* adlı eserlerinde, mesleği gereğince Türkiye'nin karış karış her yerine yapmış olduğu gezilerden hareketle ülkenin coğrafi yapısını, bitki çeşitliliğini yer yer gezi yazısı üslubuyla yer yer de hikâyeleştirerek okuyucuya tanıttığı görülür. Eserlerinin bazı bölümlerinde veya tamamında bitkiler, bir anlatı kahramanı olarak okuyucunun karşısına çıkar. Denilebilir ki Birand, bitkileri konuşturmayı başaramıştır.

Bu çalışmada bir botanikçi olmasına karşın edebî çalışmalarıyla Türkiye'de ekoeleştiretinin öncü isimlerinden biri olan Hikmet Birand'ın eserleri incelenecek ve onun ekolojik farkındalık oluşturma konusundaki çabaları üzerinde durulacaktır. Böylece ekoeleştireti ve onun alt dallarından biri olan iklimkurgunun temellerinin daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında atılmış olduğu ispatlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekoeleştireti, Bitki Sosyolojisi, Hikmet Birand, *Alıç Ağacı ile Sohbetler*, *Anadolu Manzaraları*.

Abstract

Hikmet Birand is one of the first botanists of Türkiye, who loves the whole world, and has been the rector of the same university as well as being one of the founders of Ankara University Faculty of Science. He is also the first to work in the field of plant sociology. Having an interest in literature as well as his contributions to botanical science, Birand preferred to make use of literature in order to explain Türkiye's plant diversity and the importance of protecting this diversity to the public. In his works titled *Alıç Ağacı ile Sohbetler* and *Anadolu Manzaraları*, which he wrote in this direction, it is seen that he introduced the geographical structure of the country and the diversity of plants to the reader by telling stories from time to time with the style of travel writing, based on the travels he made to every inch of Türkiye in accordance with his profession. Plants appear before the reader as a narrative hero in some or all parts of his works. It can be said that Birand was able to make the plants talk.

In this study, the works of Hikmet Birand, who is one of the pioneers of ecocriticism in Türkiye, along with his literary works despite being a botanist, will be examined and his efforts to create ecological awareness will be emphasized. Thus, it will be tried to prove that the foundations of ecocriticism and one of its sub-branches, climate fiction, were laid in the first years of the Republic.

Keywords: Ecocriticism, Plant Sociology, Hikmet Birand, *Alıç Ağacı ile Sohbetler*, *Anadolu Manzaraları*.

Giriş

İnsanın doğa ile mücadelesi yaşamın ilk anlarından itibaren devam eden bir süreçtir. İnsanın var olma savaşı içerisinde doğadan faydalanırken zaman zaman aşırılıklara kaçtığı görülmektedir. Bu aşırılıkların sonucu olarak insanın kendisi için de bir yaşam kaynağı olan doğaya zarar verme ve onu yok olma tehlikesi ile baş başa bırakması söz konusudur. Sanayileşme ve teknolojik gelişmelerin doğa üzerindeki etkisinin gittikçe daha yıkıcı hâle geldiği de bilinmektedir. Bu nedenle alınan tedbirler hayati önem arz etmektedir. Bütün bu sorunların insanlara anlatılması noktasında ihtiyaç duyulan birçok araç bulunmakla birlikte ilgili araçlardan birisinin de edebiyat olduğu söylenebilir. İnsan eliyle bozulanın yine onun eliyle engellenebilmesi ve düzeltilebilmesi adına edebiyatın etkileyici gücünün kullanılması önemlidir.

Ekoeleştirir, her yönüyle doğayı ve insanı ele almaktadır. Serpil Oppermann tarafından ekoeleştirir, “Doğaya yüklenen simgesel anlamları; bu anlamların oluşturduğu düşünce kalıplarını; nehirlerin, denizlerin toprak, bitki ve hayvan türlerinin insan kültürlerini nasıl şekillendirdiğini; dilin nasıl kullanıldığını; çevre sorunlarına nasıl yaklaşıldığını metin içindeki değer yargılarını ve benlik kavramlarını da mercek altına alır.” (Oppermann, 2012: 25) şeklinde tanımlanmaktadır. Ekoeleştirisinin kuramsallaşması çok eski zamanlara kadar gitmez. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılan çalışmalarla birlikte ekoeleştirir geliştirilmiştir. Kuramın tanımlanmasında birçok farklı yargıya rastlanabilmektedir. Bunların her birinin ortak noktası; insan ve çevre ilişkilerine, çevre sorunlarına, çevre ve kültür birlikteliğine farkındalık ve çözüm odaklı yapılan vurgudur.

Farklı düşünce yapıları ve kuramlarla birlikte çalışmak noktasında imtina etmeyen ekoeleştirisinin disiplinler arası çalışmalara da uygun olduğu belirtilebilir. Bunun sonucunda ekoeleştirisinin kendi temelinde olmak üzere “farklı disiplinlerden bakış açılarını bir araya getirerek edebî metin incelemesine dair yenilikçi yöntemler” (Göçmen, 2019: 173) geliştirdiği söylenebilir. Derin ekoloji, ekofeminizm, ekomarksizm, ekofelsefe, iklimkurgu gibi ekoeleştirisinin alt türlerinden bahsedilebilir. Ekoeleştirisinin çevrenin uğradığı tahribatı, “sosyal ve kültürel etkilerini sosyo-kültürel bağlam” (Oppermann, 2012: 9) içerisinde değerlendirirken insanı merkeze alan uygulamalardan uzaklaştığı görülür. Oppermann da ekoeleştirisinin temel ilkelerinden biri olarak bunu görür (2012: 15), çünkü ekoeleştirir kapsamındaki eserlerde insanın odak noktadan çıkarılıp yerine “yeryüzü ya da fiziksel çevre”nin (Göçmen 2019: 174) geçirildiği görülür. Farklı bir yaklaşım olarak Hans Bertens’in ekoeleştirisinin doğanın kendi özgün durumu içindeki temsillerini işlediği yargısıyla birlikte

Temsil meselelerini ve menziline giren diğer meseleleri ele alma yöntemi açısından insan-merkezci bir perspektifi benimsemeyi reddetmek kuşkusuz merkezi (biricik olmasa da) bir yer tutmaktadır bu reddin kendisi de insan-biçimcidir ve çözülemez bir meseledir bu; doğanın temsilcileriyle yapılmış yoğun toplantıların sonucu olmayan tek yanlı bir karardır (Bertens, 2014: 272).

şeklindeki ifadeleri insandan ayrı ama insanla birlikte olan ekoeleştirir yaklaşımını özetler niteliktedir.

Bugünün çevre sorunlarına bakıldığında yaşanan dünyanın yüküne gün geçtikçe artan insan nüfusunun olumsuz etkileri eklenince durumun uzak ve yakın geçmişten çok daha kötü bir hâlde olduğu sonucuna varılabilir. Kötü gidişatı yavaşlatmak veya en azından bir farkındalık oluşturmak adına ekoeleştirden dolayısıyla edebiyatın gücünden faydalanmak mümkündür.

Hikmet Birand ve Ekolojik Farkındalık

Bozkırın ortasında dünyaya gelen Hikmet Birand, doğmuş olduğu toprakların çoraklığından daha fazlasını görme yetisine sahip olmuş ve bu doğrultuda içindeki doğa aşkını bilimsel açıdan da geliştirmek için eğitimini botanik alanında yapmıştır. 20. yüzyılın henüz başlarında Karaman’da doğan Birand, İstanbul’da Halkalı Yüksek Ziraat Okulunu bitirdikten sonra Almanya’da biyoloji eğitimi alır (Ülken, 1973: 221). Almanya dönüşünden sonra Kurt Krause’un asistanı olarak başladığı akademik kariyeri, profesör ünvanıyla emekliliğine kadar sayısız başarılarla ve idari görevlerle doludur. Ankara Üniversitesi rektörlüğü, Botanik Enstitüsü müdürlüğü bu görevler arasındadır. Ayrıca Türkiye’nin ilk herbaryumunu kuran kişi de Hikmet Birand’dır. Karataş, Birand’ın *Türkiye Bitkileri* kitabında bu herbaryumda 6145 bitki örneğinin bulunduğunu aktarır (Karataş, 2022).

Türkiye’nin her yerine seyahatlerde bulunan, bitki sosyolojisini oluşturan “floristik botanik kurucusu” (Ekim, 2022: ix) Birand, gezilerinden edindiği gözlemler neticesinde edebî eserler de yazmıştır. Özellikle edebî alandaki eserlerinin Türkiye’de ilk ekoeleştirir çalışmaları olduğunu söylemek hem iddialı hem de gerçekçi olacaktır. Birand’ın okuyucuları arasında Doğan Hızlan da vardır. Doğan Hızlan, Birand hakkında *Hürriyet*’te bir yıl arayla iki yazı yayımlar. Bu yazılardan ilki Birand’ın *Alıç Ağacı ile Sohbetler* adlı kitabı üzerinedir. Hızlan, doğaya hoyratça davranılan bir dönemde herkesin okumasının gerekliliğine inandığı *Alıç Ağacı ile Sohbetler*’in kendisinde silinmez izler bıraktığını belirtir (Hızlan, 2006). Hızlan’ın yazmış olduğu diğer

yazı, Birand'ın *Kurak-Çorak* kitabı dolayısıyladır. Hızlan'a göre hem insani hem de bilimsel nitelikte olan bu kitap onu köy edebiyatını tanımaya sevk eder (Hızlan, 2007). Doğan Hızlan gibi iyi bir edebiyat okuyucusu ve eleştirmenini bile etki altına alan eserlerin yazarının aslen bir botanikçi olması kayda değerdir. Ufuk Özdağ'ın Pınar Batur ile birlikte kaleme aldığı "Turkish Nature Writer Hikmet Birand's Burroughsian 'Inward Eyes': Morning on the Artemisia Steppe" adlı yazıda, Anadolu'nun ve bu coğrafyanın doğasının Birand'ın nazarındaki önemi üzerinde durulur. İlgili yazıdaki şu ifadeler: "Doğayı ve toprağı seviyor ama Birand aynı zamanda bir milliyetçi, çünkü doğup büyüdüğü toprakları seviyor: Halkı kadar Türklerin diyarı olarak gördüğü Anadolu'nun sakin güzelliğinden gurur duyuyor. Orta Asya bozkırlarından Orta Anadolu'ya kadar uzanan bozkırların."¹ (Özdağ, Batur, 2020: 11-12) onun doğaya, özellikle Anadolu'ya karşı olan sevgisini açıkça göstermektedir.

Hikmet Birand'ın *Alıç Ağacı ile Sohbetler* kitabından hareketle öğrencileri Tuna Ekim ve Mutlu Kart Gür'ün hazırladığı *Alıç Ağacının Gölgesinde Anadolu Bozkırları* adlı kitabın ön sözünü yazan bir diğer öğrencisi Güler Aykulu, onu tanıtırken "Yurdumuzda bitki sosyolojisi bilim dalının kurucusu olan hocamızın bilimsel yayınları kadar üzerinde durulan diğer yönü doğa yazımının öncüsü ve uzun süre ilk yazarı olmasıdır. *Anadolu Manzaraları*'ndaki yazıların başlıkları âdeta birer şiiirdir." (Aykulu, 2019: ix) ifadelerine yer verir.

Oppermann'ın ekoeleştiri tanımından hareketle ve verdiği eserler doğrultusunda Hikmet Birand'ın çevre ve iklim duyarlılığı gösteren bir yazar olduğu söylenebilir. Hem bir doğa yazarının vasıflarını taşıması hem de eserlerinin mahiyeti bu düşünceye sevkı kolaylaştırmaktadır. Hikmet Birand'ın bir doğa yazarı olarak değerlendirilmesine olanak sağlayan yalnızca *Anadolu Manzaraları* ve *Alıç Ağacı ile Sohbetler* gibi eserlerinde çevreden bahsetmesi değildir, bunun ötesinde eserlerinde çevreyi bir dekor olmaktan çıkararak doğrudan eserin konusu ve kişisi hâline getirmesidir. Birand'ın yazılarında çevreye karşı müşfik yaklaşımı da duyarlılığını göstermektedir.

Ekoeleştirisinin 1960'larda başladığı düşünülecek olursa Hikmet Birand'ın bu tarihten önce tabiata yaklaşırken edebiyatı bir araç olarak tayin ettiği ve bu araç vasıtasıyla edebiyatta çevreci bir tavrın önünü açtığı söylenebilir. Birand; Rueckert, Buell, Glotfelty, Fromm, Barry, Slovic gibi isimlerin öne sürdüğü çevre sorunlarının anlatılması ve bu noktada bilinç oluşturulması konusunda edebiyata biçilen misyonu yıllar önce yürürlüğe koymuştur. Slovic'in "narrative schloarship" şeklinde terimleştirdiği kavramı Türkçeye "anlatısal âlimlik" olarak aktaran Göçmen, bu nitelikte olan ekoeleştirmenlerin eserlere eleştirel bir gözle bakmalarının yanında kendi çevreci hikâyelerini de yazmaları gerektiğini ekler (2019: 181-182). Slovic'in ifade ettiği bu kavramın özelliklerini haiz yazarlardan birinin Hikmet Birand olması dikkat çekicidir. Birand, tam anlamıyla işin hem bilimsel tarafındadır hem de edebî kısmında üretici olarak bulunmaktadır. Onun çabaları, "Birand; eserlerini başkalarının "gönül gözünü" doğa ve Türkiye sevgisine açmak, aynı zamanda okuyucularının eleştirel bakış açılarını teşvik etmek için yazdı."² (Özdağ, Batur, 2020: 5) cümleleriyle özetlenebilir. Birand'ın *Anadolu Manzaraları* ve *Alıç Ağacı ile Sohbetler* adlı eserleri ekoeleştiri ve ekolojik farkındalık bağlamında değerlendirilebilir.

Ekolojik Farkındalık Bağlamında *Anadolu Manzaraları*

Hikmet Birand, *Anadolu Manzaraları*'nın başında bir edebiyatçı değil biyolog olduğunu vurgular. Her ne kadar bir edebiyatçı olmadığını vurgulasa da bu yazılar edebiyatçılar tarafından çokça sevilmiştir. *Anadolu Manzaraları*'nda yer alan sekiz metin içerisinde Hacıkadın Deresi'ne yapmış olduğu geziyi ele aldığı "Yavşan Stepinde Sabah" ve yine aynı derenin bulunduğu yöre hakkındaki düşüncelerinin yer aldığı "Kırkikindiler" adlı bölümler gezi yazısı üslubuyla yazılmışlardır. "Ankara Çiğdemi" ise kurgusal açıdan oldukça güçlü bir yapıya sahip olması yönüyle kitaptaki diğer metinlerden ayrılmaktadır. Çiğdem'i kişileştiren Birand, diğer eserindeki Alıç Ağacı ile olduğu gibi Ankara Çiğdemi ile de bir sohbete girişmektedir.

Doğayı anlatırken yer yer bilimsel bilgileri içeren satırlar yazan Birand, aynı kısımlarda edebî bir üslup kullanmaktan geri durmaz. *Anadolu Manzaraları*'ndaki "Keltepe Ormanlarında Bir Gün" başlıklı kısımdan alınan şu ifadelerde Birand'ın başarılı edebî üslubunun bir örneği görülür:

Güvercin Geçidi'nden geçerken güneş iyice inmiş, İncedere'nin karşı yamacının ardına çekilmeye başlamıştı. Yamacın öte yanı daha gündüzdü, bu yanında ise akşam oluyordu. Fakat bizden çok uzak olan karşı yamacın üstündeki köknarların dalları arasından hâlâ ince, çok ince teller, tek tek, demet demet altın teller uzuyor, uzuyor, uzuyor;

¹ He loves nature and the land, but Birand is also a nationalist, for he loves the land in which he was born and grew up: he is proud of the quiet beauty of Anatolia, which he considers as the land of the Turks as the people of the steppes, from the steppes of Central Asia to Central Anatolia.

² Birand wrote his works ultimately to open the 'inward eye' of others to the love of nature and the Turkish landscape, but also to encourage critical perspectives among his readers.

İncedere'yi atlayarak Güvercin Geçidi'ndeki kayınların yapraklarına takılıyor; uslu akşam yeli de yaprakları okşayınca yapraktan yaprağa, daldan dala sıçırıyor, sarılıyorlardı. Akşam güneşinin yapraklarla cilveleşmesi, gerçekten bir renk ve ışık cümbüşü idi (Birand, 2022: 78).

Doğanın tahribatında en büyük payın insanoğlunda olduğu bir gerçektir. Birand da *Anadolu Manzaraları*'nda Anadolu'yu gezerken tanıklık ettiği, insanın kendi eliyle doğaya verdiği zararlar üzerinde durur. İnsanların, özellikle köyden kente göçtükten sonra barınma ihtiyacını gidermek isteyenlerin bir yolunu bulup ormandaki ağaçları keserek kendilerine yer açtığını ve daha sonra önce eğreti bir ev ile başlayan istilanın zamanla genişlediğini belirtir. Buraya yerleşen insanların hısımlarını çağırarak, yerleştikleri bölgede önce bir mahalle sonra da bir köy oluşturduklarını söyler. Böylece orman arazilerinin yok oluşuna dikkat çeker (Birand, 2022: 54). Buna karşılık Birand eserinde doğaya zarar vermeden uygun yapılar inşa edilebileceğini de söyler. Orta Anadolu'daki tek katlı, küçük, dört köşe pencereci, samanlı boz toprakla sıvalı, düz toprak damlı köy evlerinin ne doğayı ne de insanın gözünü zorlayan bir yanı olduğu fikrini paylaşır. Bu evlerin tabiata ait olduğunu ileri sürer (Birand, 2022: 22).

Birand'ın ormanların yok oluşu konusunda üzerinde durduğu bir diğer mesele hayvanların otlatılma alanları, meralardır. Hayvan sürülerinin orman ağaçlarının filizlerini veya fidanlarını kemirerek doğanın yenilenmesinin önüne geçtiğini söyleyen Birand, bunun büyük bir tehlike olduğunu düşünür. Hatta bunu anlatan bir edebiyata çok ihtiyaç duyulduğunu da ifade eder (Birand, 2022: 86). Birand, meralardan *Alıç Ağacı ile Sohbetler* kitabında da bahsedecektir. Hem *Anadolu Manzaraları*'nda hem de *Alıç Ağacı ile Sohbetler*'de buna değinmiş olması, konunun önemini ortaya koyması açısından değerlidir. Ayrıca söz konusu meseleyi anlatan bir edebiyata ihtiyaç duyulduğu fikri, kendisinin vermiş olduğu edebî eserlerin amacını da ortaya koymaktadır.

Sorunların ne şekilde çözüleceği, ormanların nasıl korunacağı hususunda da söyleyecekleri olan Birand, esasen ekolojik farkındalığın artırılmasına yönelik girişimlere atıfta bulunmaktadır. Birand'ın çözüm önerileri şöyledir:

Ne yapmalı da ormanlarımızı kurtarmalıyız? Korucuları mı çoğaltmalı, eskisi gibi ormanlara asker mi koymalı? Yoksa halkımıza ormanların faydalarını, ormanlardan kereste, odun elde ettiğimizi, ormanların havayı temizlediğini, ormanların selleri önlediklerini, ormanların çayları dereleri beslediklerini, kuraklığın, kıtlığın önüne geçtiklerini, ormanların yamaçlardan, kumsallardan toprağın akıp gitmesine karşı koyduklarını, daha söylenen birçok şeyi mi anlatmalıyız? Elbette bunları da söylemeli, bunları da anlatmalıyız, ama halkımıza ilkin ormanın bir ağaç tarlası olmadığını, orman toprağının da tarım toprağı olmadığını, hatta toprak olmadığını anlatmalı, onun, şu dünya işleri hakkındaki düşüncelerimizin çoğunda yaptığımız gibi, orman anlayışın da bir değişiklik yapmalıyız (Birand, 2022: 59-60).

Anadolu Manzaraları'nın yazılışında yoğun bir emekten söz edilebilir. Bunun yanı sıra bu eser, Birand'ın edebiyattaki yeteneğinin bir delili olarak görülebilir. Kitapta adı geçen yerleri bizzat gezerek gördüklerini kimi zaman bir gezi yazısı üslubuyla kimi zaman öyküleştiren yazan Birand'ın gayretleri takdire şayandır. Üzerinde durduğu konuların önemi ve bugün dahi güncelliğini koruması onun ileri görüşlülüğü ile bağdaştırılabilir.

Hikmet Birand'ın *Anadolu Manzaraları*'nı yazarken bütün bir Anadolu'yu baştan sona gezdiği belirtilmişti. Bu geziler neticesinde ortaya çıkan eserde geçen elli dokuz bitki ve yirmi iki hayvan ismine bakılırsa Anadolu'nun biyoçeşitliliği konusunda *Anadolu Manzaraları*'nın önemli bir kaynak olduğu görülür.

Tablo 1. *Anadolu Manzaraları*'nda Geçen Bitki İsimleri

Yavşan	Üzerlik	Meşe	Papatyalar	Kavak
Buğday	Söğüt	Düğünçiçekleri	Mor Sümbüller	Badem
Akasya	Selvi	Yavruağızları	Ak Sütçiçekleri	Ayva
İğde Ağacı	Ardıç	Yabansüsenerleri	Cehri	Böğürtlen
Alıç	Dişbudak	Palamut Meşesi	Vişne	Yaban Gülü
Andaç	Efemer	Menekşe	Adaçayı	Kekik
Çam	Çakal Eriği	Sığırdili	Ahlat	Berberis Yemişi
Cotoneaster	Smilax	Akdiken	Papaztakkesi	Kuşburnu

Su Yosunu	Akasma	Mantar	Kestane	Sakız
Kök nar	Ladin	Çınar	Gürgen	Kavak
Kayın	Kızılcık	Fındık	Üvez	Akçaağaç
Muşmula	Eğreltiotu	Defne	Çiğdem	Ak Çiğdem
Mor Çiğdem	Sarı Çiğdem	Beyaz Çiğdem	Ankara Çiğdemi	

Tablo 2. *Anadolu Manzaraları*’nda Geçen Hayvan İsimleri

Bağırtlak	Karabaş (köpek)	Kuyruksallayan	Yaban Arısı	Keklik
Koyun	Sığır	Sinek	Arı	Kelebek
Saksağan	Serçe	Kırlangıç	Karga	Tırtıl
Çaylak	Salyangoz	Çıyan	Tesbihböceği	Kırkayak
Solucan	At			

Hikmet Birand’ın doğaya karşı duyarlılığı ve ona bakıştaki dikkati neticesinde ortaya çıkan Anadolu’nun bu biyoçeşitliliği üzerine botanik alanında yapılan çalışmalar bulunmaktadır; fakat onun Türkiye’nin ilk botanikçilerinden olarak kurucuları arasında olduğu bu alandaki ilk faaliyetlerini belgelendirmek açısından da *Anadolu Manzaraları* kıymetli bir eserdir.

Alıç Ağacı ile Sohbetler Üzerine

Anadolu Manzaraları kitabının ilk bölümü olan “Yavşan Stepinde Sabah”ta yer alan “Şu karşiki tümseğin üstünde yusuvarlak bir ağaç var. Tek ağaç! Ovanın monoton düzlüğünden kâinatı seyreden bir ağaç. Bu, mutlak bir alıçtır. Yalnız bu ovada değil, bütün Anadolu ’da bu tek ağaçlara dikkat ediniz; onlarda yalnız, kendi başına, kendi hâlinde yaşayan insanı görür gibi olursunuz.” (Birand, 2022: 13) cümlelerinde Birand, daha sonra üzerine bir kitap yazacağı Alıç Ağacı’ndan söz eder. Burada sözü edilen Alıç Ağacı ile üzerine bütün bir eserin kurulduğu Alıç Ağacı’nın aynı ağaç olması yüksek olasılıktır. Birand’ın eserinin oluşturduğu etkiden olacak, Ankara’da Birand’ın konuştuğu Alıç Ağacı’nın bulunduğu bölgede Türkiye’nin ilk alıç parkı, Prof. Dr. Hikmet Birand Alıç Parkı adıyla açılmıştır (Karataş, 2022).

Tuna Ekim, Mutlu Kart Gür ile birlikte hazırladıkları *Alıç Ağacının Gölgesinde Anadolu Bozkırları* adlı kitap üzerine verdiği bir röportajda, Birand’ın ilgili kitabını iki ana bölüm olarak ayırır ve bu bölümlerden ilkinde botanik’in bütün dallarını kapsayan bilgilerin herkesin anlayacağı şekilde bir açıklıkla anlatıldığını ifade ederken ikinci kısmın ise Birand’ın geçmiş olduğu bölgelerin vejetasyonunu içerdiğini söyler. Ekim, kitabın ilk bölümünün çarpıcı olduğunu kendi mesleği açısından değerlendiren bir gözle tespit eder (Yazar, Çıngay; Erişim tarihi: 17 Eylül 2023). Ancak bir edebiyatçı gözüyle bakıldığında eserin üç bölümden oluştuğu da söylenebilir. Eserin başından “Anadolu’nun Boz-Yeşil Örtüsü ve Bitkilerin Toplumsal Yaşantısı Üstüne Sohbet” başlığını içeren kısım birinci bölüm, bu bölümden itibaren “Anadolu Bozkırları Üstüne Sohbet” başlığını da içeren kısım ikinci bölüm, “Dikmen Alıcı’nın Ardından” adlı son kısmı da üçüncü bir bölüm olarak ele almak mümkündür. Eserin bu son bölümünde artık iç hikâye biter ve Birand bir anlatıcı rolünde dış hikâyeyi tamamlar. Kurgusal tarafla öne çıkan eserde, Çal Tepesi’nin üstünde tek başına kalmış yaşlı bir alıç ağacı ile suların, karaların, tohumların, diğer bitkilerin ve çiçeklerin oluşumuna kadar dünyanın bugünkü hâline gelene değin geçirdiği süreçler, Birand’ın soruları aracılığıyla Alıç Ağacı tarafından anlatılır. Kullanılan üslup, anlatım tarzı eseri edebileştirmektedir. Diğer taraftan eserin bir biyoloji, bir botanik ve bir jeoloji kitabı kimliği taşıdığını söylemek de gerekmektedir.

Kurgusal açıdan değerlendirildiğinde eserin zamanını belirlemek de mümkündür. Birand, Dikmen’deki Alıç Ağacı’nın yanına ilk olarak bir mayıs ayında gider. Bu tarihten sonra kimi zaman bir yıl kimi zaman bir hafta aralıklarla Alıç Ağacı’nı ziyaret eder. Alıç Ağacı’nın tembihi doğrultusunda Anadolu’yu gezmeye başladıktan sonra ise daha uzun aralıklarla ziyaretlerine devam eder. Gezilerine başlamadan önceki son görüşmesi ile Kuzey Anadolu ormanlarına yapmış olduğu ilk gezisinden sonraki ziyareti arasında altı yıllık bir zaman vardır. İkinci gezisinden söz etmek için Alıç Ağacı’na gittiğinde aradan yıllar geçtiğini belirtir. “Dikmen Alıcı’nın Ardından” bölümünün başında, “Dikmen Alıcı’nın sohbetlerini yazıp bitirdikten sonra Çal Dağı’na gittim. O ağacın renkli bir resmini çekmek ve kitabın kapağına bastırmak istiyordum. Onu son ziyaretimden bu yana beş yıl geçmişti. O uzun beş yıl içinde orada epeyce değişiklikler olmuş.” (Birand, 2021: 327) ifadelerine yer verilir. Birand’ın burada bir dipnot ile tarihin 1960 sonbaharının bir günü olduğunu belirttiği göz önünde tutulursa Alıç Ağacı ile son

görüşmesinin 1955 yılında olduğu tespit edilebilir. Fakat Birand, “Doğu-Güneydoğu ve Güney Anadolu Ormanları Üstüne Sohbet” bölümünde Alıç Ağacı’na 1957 yılında Gordion’da yapılan bir kazıdan söz eder. Zaman konusundaki bu tutarsızlık, anlaşılacağı üzere Birand’ın eserini yazma zamanı ile vaka zamanı arasındaki farklılıktan oluşmaktadır. Alıç Ağacı, Birand’a Anadolu’yu gezmesini öğütlediğinde, bu öğüdü dikkate alarak yola çıkacağı sözünü veren Birand, böylesi bir gezinin yirmi yılda tamamlanabileceğini belirtir (Birand, 2021: 159). Eserin Birand’ın gezilerinin tamamlanması ile son bulması doğrultusunda onun Alıç Ağacı’nı ilk ziyaretinden son ziyaretine kadar geçen sürenin, verilen ipuçlarından hareketle yaklaşık yirmi yıla tekabül ettiği söylenebilir.

Alıç Ağacı ile Sohbetler’in kurgusal tarafına bakıldığında teknik açıdan Birand’ın yer yer anlatıcı rolünü üstlendiği kısımlardan söz edilebilir. “Doğu-Güneydoğu ve Güney Anadolu Ormanları Üstüne Sohbet” bölümünün başında anlatıcı özetleme tekniğini kullanarak Anadolu’ya yapmış olduğu yolculukları anlatır:

Doğu Anadolu’ya yaptığım dört uzun geziyi bitirince Dikmen Alıcı’na gittim. Selamlaşıp hâl hatır sorduktan sonra gezilerin nasıl geçtiğini, nereleri gezdiğimi öğrenmek istedi. Biraz eziyetli, yorucu oldu yolculuklar, diyecek oldum; lakin birden aklıma oraları benden çok önce gezen yabancı bilginler gelince, geziler iyi geçti, verimli oldu dedim. Çünkü ben o gezilerde bizde mümkün olan her kolaylığa sahiptim. Otomobille geziyordum; yanımda şoför ve bir yardımcım vardı. Doğu gezilerimin ikisinde iki yabancı misafir meslektaş da bana yoldaşlık etmişlerdi. Sabah erken yola çıkınca, akşam nereye varacağımı, orada yatacak yer, yıkanacak, temizlenecek su ve yiyecek bulacağımızı biliyor ve buluyordum. Onun için o gezilerde sık sık dağlara çıkarken, belleri aşarken, 80-100 yıl önce, oralarda yol iz yok iken, uzak diyarlardan gelen, dil bilmeyen yol bilmeyen, atla katırla ya da yaya oraları gezen, o dağlara çıkan, kimi günler o dağlarda tek başlarına geceleyen, görmek, öğrenmek, araştırmak için nice meşakkatlere katlanan bilginleri hatırlıyor, yüreğim onlara yalnız hayranlıkla değil, minnetle doluyordu. Çünkü gezdiğim gördüğüm yerler üstüne o anda ne biliyorsam, onların eserlerinden öğrenmiştim. Ama bakın, onların hiç de zorunlu olmadan seve seve katlandıkları o eziyetler, nice yıllar sonra, çektikleri zahmeti oraları gördükten sonra daha iyi anlamış olarak ve yaptıkları araştırmalar benim de işimi kolaylaştırdığı için, onları minnetle anıyordum. Vakit vakit de utangaç bir duyguya kapılıyor, sıkılıyordum: Niye biz de onlar gibi yapmamışız, yapmıyoruz! (Birand, 2021: 242).

Yine bu bölümde kurgusal bir metindeki gibi okuyucuya Alıç Ağacı’nın öleceğini sezdirir: “Bir gün gelmişsin, bakmışın ki ben yokum. Bu tepe de ötekiler gibi olur; benim buradaki varlığını senden başka kim hatırlar? Kimse!..” (Birand, 2021: 274). Bu durum, “anlatının tamamını tahmin edilebilir kılan bir erken anlatım” olarak da değerlendirilebilir (Solak, 2024: 105).

Birand, Alıç Ağacı ile sohbetinde tabiat hakkında yazan bir yazar olarak Goethe’den bahseder. Bu durum Alıç Ağacı’nın hoşuna gider ve bizde böyle yazarların olup olmadığını sorar, bunun üzerine Birand ekolojik farkındalık konusunda bir sitem olarak da değerlendirilebilecek şu ifadelerde bulunur: “Evet bizim de çok ünlü ozanlarımız var, ama öyle ot üstüne falan yazmazlar.” (Birand, 2021: 50). Birand’ın eser boyunca eleştiri yaptığı hususlardan biri de *Anadolu Manzaraları* eserinde olduğu gibi insanların doğaya verdiği zararlardır. Çal Dağı’nın tepesinde bir başına kalmış bu alıcın neden kesilmediğini merak edip sorduğunda aldığı cevap, “Benim gölgelerimde bir yatır yattığına inanılmaktadır. Dallarına bağlanmış olan paçavralar ona adanmış olan adakların belgesidir. Ona karşı duyulan saygı beni nacıktan kurtarmıştır.” (Birand, 2021: 150) cümleleri olur. Yazar, kesilen ağaçların yerini tarla ve meraların almasını her iki eserinde de eleştirir. *Alıç Ağacı ile Sohbetler*’de bu defa Alıç Ağacı’nın ağzından bu eleştiri yapılar. Görülen o ki insan ve tabiat arasında çok uzun zaman öncesinden gelen bir savaş bulunmaktadır.

Birand, Anadolu gezilerini tamamladıktan sonra yanına gittiği Alıç Ağacı’na Anadolu sohbetlerine son vermek istediğini söyler. Kendisine “Gelmeyecek misin artık?” diye soran Alıç Ağacı’na “Konuştuklarımızı yazıp bitirinceye kadar sık gelemeyeceğim belki. Ama yazıp bitirince herhalde gelecek, bu konuşmaların tümü ve özü hakkında ayrı bir sohbet rica edeceğim.” (Birand, 2021: 325) şeklinde cevap verir. Alıç Ağacı, Birand ile tekrar görüşemeyeceklerini sezmiş olacak ki arkasından seslenir ve bazı tembihlerde bulunur: “Biliyorum ki Anadolu’nun eskisi gibi güzel ve şirin olmasını istiyor, bunun için bazı çabalar da gösteriyorsunuz. Yapacağınız şey zor ve karışık değildir. Zorlamayın kendinizi de bizi de. Bizim Anadolu’yu yeşertirken her bölgesi için ayrı ayrı seçtiğimiz, yeşerttiğimiz birliklerin kendi sınırları içinde dirilmelerini, serpilip gelişmelerini sağlayın yeter. Koruyun onları.” (Birand, 2021:326). Bu sözler Alıç Ağacı’nın son sözleri olur. Son görüşmenin ardından 1960 yılında yeniden Alıç Ağacı’nın yanına giden Birand onu yerinde bulamaz. “Dikmen Alıcı’nın Ardından” adlı bölümde olaylar son bulurken anlatıcı rolündeki Birand sözü devralır ve genel bir değerlendirmede bulunur. Bu kısımdaki üslubuna bakılırsa eserin iç içe geçmiş bir olay örgüsü olduğu söylenebilir.

Alıç Ağacı ile Sohbetler kitabında dikkat çekici konulardan birisi de iklim değişikliğidir. Bugünün popüler konularından biri

hâline gelen iklim değişikliğinden 1966 yılında yayımlanan bir eserde söz edilmesi, Birand'ın öncülüğü ve yaptığı işin mahiyetini tayin etme noktasında oldukça anlamlı görünmektedir. Böylece Birand'ın farkındalığının derecesinin ve etki sahasının kıymeti haizdir. İklim değişikliğine dair söz konusu bölümler şöyledir:

- (...) Demek oluyor ki dünyamız büyük iklim değişimleri geçirmiş. İklim değişimlerinin bitkiler ve yayımlarında ne gibi etkileri olur, özetler misiniz?
- İklim değişimlerinin bizim gelişmemizde üç türlü sonucu olmuştur. Kimi türler göç etmek zorunda kalmıştır, kimilerinin nesli kurumuştur, üçüncüsü de yeni türlerin türemesine yol açmıştır. Fakat bu sonuncular bir yandan iklim değişmesinin hızı ile bir yandan da türlerin göçme ve çeşitlenme yeteneği ile de ilgilidir. (...) İklim değişimleri çoğunluk hızlı olduğundan, bir bölgeye yayılmış ve yerleşmiş olan türlerin çoğu, yeni koşullara uyabilecek çeşitler yetiştiremedikleri için, kahrolur gider. İşte bir zamanlar kutup bölgelerinde yetişmiş olan gür ormanlar. Büyük, çok geniş bir yayılma alanını ikiye, üçe bölen iklim afetleri de olmuştur. (Birand, 2021: 76).

“Dikmen Alıcı'nın Ardından” başlıklı bölümde Birand, “Asya ve Afrika'nın kurak bölgelerindeki kötü gelişmeler, çölleşmeler eskiden iklim değişikliğine bağlanırdı. Şimdi iyi biliniyor ki bu, doğru değildir. Ama şu da iyi bilinmektedir ki her memleketin kültür peyzajlarındaki iyiye güzele değişiklik de o memlekette yaşayan halkın kabiliyet ve gayretine bağlıdır.” (Birand, 2021: 336) diyerek çevre sorunlarında en büyük sorumluluğun insana ait olduğunu vurgular.

Sonuç

Doğanın olağanüstülüğünü anlatabilmek için kelimelerin sınırsız gücüne gereksinim duyulduğu açıktır. Birand'ın edebiyata yönelmesindeki temel sebebin de bu olduğu söylenebilir. Çevre ve iklim krizine dair arayışlarda akla gelen “Bu yok oluşu durdurmanın bir yolu var mı?” sorusuna aranan cevapların Birand'ın eserlerinde var olduğu bilinmelidir. Hikmet Birand, eserlerinde posthümanizmden ziyade daha bütüncül bir yaklaşımla doğayı her yönüyle ele alır. Oppermann'ın editöryal eserinde söz ettiği gibi insanlarda çevre bilincinin oluşturulması için korkutucu birtakım söylemlerden ziyade daha yapıcı yollar aranmalıdır. Hikmet Birand da tam da bu noktada hem çevrenin uğradığı tahribatı hem de söz konusu tahribatın nasıl bertaraf edileceğini edebiyata başvurarak anlatmaya çalışır. Hikmet Birand'ın söz konusu uğraşını, ekoeleştirisinin dünyada kuramsallaşmasından çok daha önce yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda Hikmet Birand'ın ekoeleştiri kuramının ve edebî eserler aracılığıyla ekolojik farkındalık oluşturma girişimlerinin dünyada ve Türkiye’de öncülerinden olduğu tespit edilebilir.

Türkiye’nin her toprağını karış karış gezerek ortaya koyduğu *Anadolu Manzaraları* ve *Alıç Ağacı ile Sohbetler* adlı eserlerinde doğaya çocukluğundan itibaren gelen bir doğa sevgisiyle bakar. Hikmet Birand'ın edebiyatın verdiği imkânları sonuna kadar kullanarak doğaya karşı bir ilgi ve koruma davranışı geliştirilmesini hedeflediği ve bunu yaparken de korkutmaktan ziyade müşfik bir yaklaşımda bulunduğu söylenebilir. Birand, Anadolu’nun güzelleştirilmesinin bu coğrafyanın insanların elinde olduğunu düşünür.

Kaynaklar

- Aykulu, G. (2019). “Ön Söz”. (Haz. Tuna Ekim, Mutlu Kart Gür), *Alıç Ağacının Gölgesinde Anadolu Bozkırları* (s. ix-xi), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bertens, H. (2014). *Edebî Teori*, (Çev. Abdurrahman Aydın), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Birand, H. (2021). *Alıç Ağacı ile Sohbetler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Birand, H. (2022). *Anadolu Manzaraları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Göçmen, G. (2019). “Ekoeleştiri ve Jeanette Winterson'ın Atlas'ın Yüğü Romanı”. (ed. Mehmet Akif Balkaya, Kuğu Tekin), *Edebiyat Kuramları: Giriş ve Uygulama* (s. 173-198), Konya: Çizgi Kitabevi.
- Hızlan, D. (17 Ekim 2007). “Çorak Anadolu'nun felsefeci ozanı”. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/corak-anadolu-nun-felsefeci-ozani-7498199> (Erişim Tarihi: 21 Eylül 2023).
- Hızlan, D. (26 Ekim 2006). “Bir Ağaçla Konuşur musunuz?”. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/bir-agacla-konusur-musunuz-5319146>. (Erişim Tarihi: 21 Eylül 2023).
- Karataş, A. (2022). “Prof. Dr. Hikmet Birand: Bitkileri Dillendiren Öncü Botanikçi”. *Aydınlık Gazetesi*, <https://www.aydinlik.com.tr/haber/prof-dr-hikmet-birand-bitkileri-dillendiren-ocnu-botanikci-271872>. (Erişim Tarihi: 7 Eylül 2023).
- Oppermann, S. (2012). “Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat Çalışmalarının Dünü ve Bugünü”. (ed. Serpil Oppermann), *Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat* (s. 9-58), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Özdağ, U.; Batur P. (2020). “Turkish “Nature Writer Hikmet Birand’s Burroughsian ‘Inward Eyes’: Morning on the Artemisia Steppe”, *ISLE*, 28 (2), 1-20.
- Solak, C. (2024). “Yavru Anlatım Tekniği Açısından Murat Gülsoy’un ‘Kendi Üzerine Kapanan Köle Hakkında’ Hikâyesi”, *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 72, 103-109.
- Ülken, H. Z., (1973). “Prof. Dr. Hikmet Birand”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (1-4), 219-222.
- Yazar, A., Çıngay B. (t.y.). “Alıç Ağacının Gölgesinde Anadolu Bozkırları Kitabı Hakkında Söyleşi”. https://www.ngbb.org.tr/soylesiler/Tuna_Ekim_Roportaj_yukse.pdf (Erişim Tarihi: 17 Eylül 2023).

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir - Tasarım Denetleme- ; Kaynaklar- ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Analiz ve/ veya Yorum -; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan ; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation ; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -